

2015 | 2

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *GODA KÁROLY*
A KÖZÉPKORI BÉCSI ÉS BUDAI ÚRNAPOK
ÉS KÖRMENETEK KÖZÉP-EURÓPAI
KITEKINTÉSBN
- *BUZA JÁNOS*
ADALÉK MAGYARORSZÁG 1526 ELŐTTI
PÉNZVERÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ
- *TUSOR PÉTER*
A PRÍMÁS, A BÁN ÉS A BÉCSI UDVAR
(1663–1664)
- *VÖLGYESI ORSOLYA*
SZALAY LÁSZLÓ NEMZEDÉKE KÖLCSEY
VONZÁSÁBAN
- *VARGA BÁLINT*
A BARBÁR MÚLT ÉS A NEMZETI DICSŐSÉG
- *MIROSLAV MICHELA*
A SZENT ISTVÁN-KULTUSZ
REPREZENTÁCIÓI SZLOVÁKIÁBAN
A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVII. ÉVFOLYAM, 2015. 2. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Goda Károly: „Ecce panis angelorum”. A középkori bécsi és budai úrnapok és körmenetek közép-európai kitekintésben	183
Tusor Péter: A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664)	219
Völgyesi Orsolya: Szalay László nemzedéke Kőlcsey vonzásában	251

MŰHELY

Kovács Viktória: A leleszi premontreiek szalókai birtoklásának háttere	265
Buza János: A Dunába vetett vonópad. Adalék a Mohács előtti Magyarország pénzveréséhez	281
Kurucz György: Szövetségi érdek, protestáns szimpátia, katonai realitás: a Rákóczi-szabadságharc és az angol közvetítés	299
Varga Bálint: A barbár múlt és a nemzeti dicsőség	319
Miroslav Michela: „A haza legyen minden gyermekének hazája”. A Szent István-kultusz reprezentációi Szlovákiában a két világháború közötti időszakban	333

„A haza legyen minden gyermekének hazája”

A Szent István-kultusz reprezentációi Szlovákiában
a két világháború közötti időszakban*

Az európai politikát, de különösen a szlovák–magyar viszonyt 2009 augusztusában felborzolta egy, a szlovákiai határvárosban, Komáromban (Komárno) felállított Szent István-szobor leleplezésével kapcsolatos esemény. Sólyom Lászlót, a Magyar Köztársaság elnökét, aki az átadáson beszédet tartott volna, nem engedték belépni a Szlovák Köztársaság területére. Habár az ezt követő konfliktus főként a már korábban is feszült politikai kapcsolatok eredménye volt, mint arra már máskor is volt példa, az események nem maradhattak történeti értelmezések nélkül. Robert Fico, a Szlovák Köztársaság miniszterelnöke Szent Istvánnak mint a nemzeti elnyomás szimbólumának szokványos megközelítését vette elő, amikor így fogalmazott: „Az első magyar király, Szent István zászlói alatt a legkeményebb magyarosítás ment végbe. Tehát ne is tegyünk úgy, mintha valamiféle szlovák király lett volna. Nekünk megvan a mi Szvatoplukunk, nem Istvánunk.”¹ Ezzel szemben a szoborátadás szervezői Szent Istvánra az együttműködés és az egymás iránti tolerancia jelképeként tekintettek. Mint Bastrnák Tibor, Komárom polgármestere rámutatott: „Szent István egy sok nemzetet magába ölelő erős államot alapított és épített, ahol békésen éltek egymás mellett az emberek.”² Ugyanakkor Szlovákia képviselői azt tették szóvá, hogy a szervezők nem mutattak érdeklődést és tettek lépéseket annak érdekében, hogy azonos szintű politikusok legyenek jelen, mint ez a hivatalos állami látogatásokon megszokott.³ Egy kormánypárti folyóiratban Marián Tkáč, a Matica Slovenská jelenlegi elnöke ezt a lépést „a magyar arrogancia, felsőbbiségtudat és büszkeség”⁴ demonstrálásának nevezte. Az ezt követő, gyakran érzelmeikkel fűtött vitákban számos egymástól eltérő véleményt kép-

* Ezen dolgozat a GA ČR 14-12289 S „Constructing National Identity: State Holidays in the First Czechoslovak Republic” kutatási projekt részeként íródott és a szlovák nyelven, a *Milan Hlavačka–Antoine Marés–Magdaléna Pokorná et al.*: Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace. Historický ústav AV ČR, Praha, 2011. könyvben megjelent szöveg módosított változata.

1 Ld. <http://dnes.atlas.sk/slovensko/vlada-a-parlament/587849/fico-pod-zastavou-krala-stefana-sa-robila-najtvrdsia-madarizacia> (a letöltés ideje: 2012. szept. 12.)

2 Ld. <http://www.bumm.sk/32289/solyom-laszlo-sonoklataval-leplezik-le-a-komaromi-szent-istvan-szobrot.html> (a letöltés ideje: 2012. szept. 12.)

3 <http://dnes.atlas.sk/slovensko/vlada-a-parlament/587849/fico-pod-zastavou-krala-stefana-sa-robila-najtvrdsia-madarizacia> (a letöltés ideje: 2012. szept. 12.)

4 <http://www.extraplus.sk/content/view/550> (a letöltés ideje: 2012. szept. 12.)

viselő szöveg jelent meg az első magyar uralkodó és Árpád-házi szent király fontosságát illetően. István egyszerre lett az „etnikai tolerancia” és a „nemzeti elnyomás” jelképe. A szóban forgó diplomáciai incidens és különösen Szent István említései ugyanakkor ráirányítják a figyelmet a történelmi narratívák fontosságára a közbeszédben.

A fent körvonalazott különböző értelmezések megszületése a 19. századra megy vissza, és az Osztrák–Magyar Monarchiában felvirágzó nacionalista politikákhoz kapcsolódik. A nemzeti diskurzusok „építőkövei” között megtalálhatjuk a múltbeli államalapítások történetét. Ezeket a narratívákat eredetileg különböző társadalmi szereplők és intézmények hozták létre és terjesztették. Így jön létre a nemzeti történelem és a nemzeti közösség gondolata, melynek tagjai, bár egymást nem ismerik, a közösséggel azonosulnak.⁵ A nacionalizmus banalitásáról szóló munkájában Michael Billig rávilágított a „nemzettel” való azonosulás mindenütt jelen lévő „természetes” érzésére és annak állandósulására a közbeszédben.⁶

Csáky Móric történész megjegyezte, hogy a kulturálisan sokszínű Közép-Európában azok a kísérletek, melyeket egy történelmileg homogén nemzeti közösség koncepciójának felépítésére és megvalósítására tesznek annak érdekében, hogy legitimálják a későbbi politikai erőfeszítéseket és a „nemzetállam” létezését, többet jelentenek annál, hogy csupán bonyolult tervnek tekintsük őket.⁷ A régióban a 19. századtól napjainkig számos nacionalista mozgalom vetélkedett. Ebben a rivalizálásban átalakultak a középkori állami/dinasztikus tradíciók és vallási kultuszok, és fokozatosan nemzeti jelleget kaptak. A történetekben megjelentek az ideológiai kiegészítések – a nem domináns nemzeti mozgalmak képviselői nemzeti történelmüket ellen-narratívák formájában hozták létre, amelyek az ő egyediségük, tragédiáik és dicsőségük történetei. Hangsúlyossá vált a Nagymorva Birodalom, valamint Cirill és Metód hagyománya.⁸ Ez azért is bizonyult hasznosnak, mert a Nagymorva Birodalom a magyar állam előtt létezett, és ez a szlávok/szlovákok történelmi és kulturális érettségét és többségét volt hivatva bizonyítani a régióban.⁹ Ez a vetélkedés régóta jelen van Komárom közterein is, amire Robert Fico miniszterelnök is rámutatott: „Komárom önkormányzata az egyik oldalon tiltja Cirill és Metód szobrának felállítását,

5 *Benedict Anderson: Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism.* Verso, London, 1991.

6 *Michael Billig: Banal Nationalism.* SAGE, London–Thousand Oaks–New Delhi, 1995.

7 A témáról: *Csáky Móric: Introduction.* In: *Collective Identities in Central Europe in Modern Times.* Ed. Móric Csáky–Elena Manová. Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Pozsony, 1999. 7–20.

8 *Dušan Škvarna–Adam Hudek: Cyril a Metod. V historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku.* Historický ústav SAV, Bratislava, 2013.

9 Ld. pl. *Miroslav Hroch: Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů.* SLON, Prague, 2009. 168–199.; *Alexander Maxwell: Choosing Slovakia. Slavic Hungary, the Czechoslovak Language, and Accidental Nationalism.* Tauris Academic Studies, London, 2009.; *Dušan Škvarna: Začiatky slovenských národných symbolov. K vytváraníu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia.* UMB, Banská Bystrica, 2004.

melyet *udvariatlanul* a Matica Slovenská erkélyén helyeznek el, miközben a másik oldalon Szent István szobrát egy gyönyörű helyen állítják fel, és mint királyunkat ajánlják nekünk.¹⁰

Szent István kultusza

A rituálék és a mesternarratívába beágyazott, kiválasztott történelmi eseményekről való megemlékezések régóta részei az emberi társadalmak működésének. A részvétel fontos mutatója a társadalmon belüli azonosulási viszonyok létrejöttének, konszolidálódásának és reprodukálódásának. Mint Eric Hobsbawm és Terence Ranger rámutattak, a modernizáció hatásának és a nacionalizmus elterjedésének következtében számos történet kapott új jelentést, más szóval a régmúltra vonatkoztatva teljességgel új tradíciók jelentek meg.¹¹

A közélet nacionalizálódása a Habsburg Monarchiában is megjelent és tükröződött Magyarország szimbolikus politikájában.¹² Megtalálható volt az első király, István alakjának értelmezésében, akit 1083-ban, halála után 45 évvel avattak szentté.¹³ Szent István kultuszának születése a 11. századra nyúlik vissza, ami akkor a királyi hatalom legitimálását szolgálta. Egy évszázaddal később megjelent mellette „nőies” párja, a Mária-kultusz is (*regnum Marianum*). A kultusz fejlődésében újabb mérföldkő volt az ellenreformáció. Az ünneplés vallási jellege egészen a 19. század elejéig megmaradt, amikortól Szent István kultusza fokozatosan világiasabb jelleget öltött. Ezt a változást József főherceg nádor 1819-es rendelete is segítette, melyben az ünnepélyes megemlékezéseken kötelezővé tette a részvételt a városok, a céhek, a katonaság és egyéb testületek számára.¹⁴

10 <http://aktualne.atlas.sk/fico-pod-zastavou-krala-stefana-sa-robila-najtvrdsia-madarizacia/archiv/> (a letöltés ideje: 2012. szept. 12.). Ld. még: *Elena Mannová*: Nemzeti hősoktól az Európa térig – A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban, a szlovák–magyar határon. Regio 13. (2002) 3. sz. 26–45.; *Tomáš Strážay*: Myths in Action: Two Cases from southern Slovakia. In: *The Weight of History in Central European Societies of the 20th Century*. Ed. Zora Hlavičková–Nikolas Maslowski. CES, Prague, 2005. 101–113.; *Dagmar Kusá*: Úloha kolektívnej pamäti v procese etnickej mobilizácie. In: *Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Ed. Peter Drál–Andrej Findor. Tribun EU, Brno, 2009. 79–105.; *Brian Alexander Schwegler*: Entrepreneurial governance and the urban restructuring of a Slovakian town. In: *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe. Space, Institutions and Policy*. Ed. Sasha Tsenkova–Zorica Nedović-Budić. Physica, Heidelberg, 2006. 295–318.

11 *Eric Hobsbawm–Terence Ranger*: *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

12 Ld. pl. *Alice Freifeld*: *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1914*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2000.; *Gerő András*: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. PolgART, Bp., 2004.

13 A témáról bővebben összehasonlító szemszögből ld.: *Gábor Klaniczay*: *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults in Medieval Central Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. 114–154.

14 A kérdésről ld. *Árpád von Klimó*: A nemzet Szent Jobbja. Replika 27. (1999. szeptember) 49.; *Gyarmati György*: A nemzetudathasadás ünnepi koreográfiája. Augusztus 20. fél évszázada. Mozgó

Többéves hagyományon alapulva Szent István ünneplésének fontos része volt a Szent Jobb-körmenet, melyet minden évben augusztus 20-án tartottak Budapesten. Az eseményen a 19. századtól nagy tömeg kíséretében részt vettek az ország életének prominens vallási és politikai vezetői. Mint Gyáni Gábor történész megjegyzi: „az új, immár *nemzeti* ünnep mintegy vallásos tartalmat és jelleget öltött magára. Ez főleg abból ered, hogy a modern nacionalizmus egyrészt szakralizálta a nemzetet, másrészt nacionalizálta a vallást.”¹⁵

Szent István alakjának hivatalos nemzeti hősként való megjelenése a forradalom és szabadságharc 1849-es leverésének eredményeként kezdett gyengülni. Paradox módon az osztrák–magyar kiegyezés sem erősítette jelentősebb mértékben a kultuszt, mivel az új szabályozás eltörölte az ünneplés kötelező jellegét.¹⁶ A Szent Istvánról folytatott diskurzusban két fő, a felekezethez tartozás által meghatározott irány létezett párhuzamosan. A katolikus megközelítésben „első királyként” és „magyar apostolként” tekintettek rá. Ezzel szemben – világi és pragmatikus megközelítéssel – a protestáns diskurzusban Istvánt mint „az első királyt” ábrázolták. Azonban még ebben az esetben is jelen volt a kereszténység felvételének momentumuma.¹⁷

Szent István kultuszának tömegek általi ünneplése 1891 után kezdődött, amikor – a még mindig meglévő rituális-vallási beállítás ellenére (Szent Jobb-körmenetek) – a megemlékezések egyértelműen az „egységes magyar nemzetállam” kultúrpolitikájának részeként szerveződtek. Ezt támasztja alá az is, hogy az állami épületeket fellobogózták és augusztus 20-a munkaszüneti nap lett. A dekoráció csakúgy, mint a résztvevők által viselt ünnepi ruhák a megemlékező körmenetek „nemzeti ünnepi” jelentőségét erősítették. A közbeszédben a következő témák álltak a középpontban: „a magyar állam megalapítása”, „István szerepe a kereszténység felvételében”, „István mint békealkotó és a stabilitás jelképe”, „kulturális szerepe”, mint például a „nyugati kultúrához való kapcsolódás”. Ez az irány maradt általános a Monarchia megszűntéig. A dualizmus utolsó időszakában Szent István kultusza a Kárpát-medencén belüli magyar szupremácia legitímálásának egyik elemeként is szolgált. A kultusz értelmezése és fogadtatása egyfajta felekezetek és nemzetek feletti megközelítést is jelentett. Az augusztus 20-ai ünnepet az összes hivatalos keresztény felekezet megtartotta, s ugyanúgy a zsidók is.¹⁸ A tolerancia és együttműködés alap gondolatát különösen a nem magyar nemzetiségeknek sulykolták. Az I. világháború végén a Budapesten kiadott kormánypárti *Slovenské noviny* újság a következőket írta: „Az ország fiainak erős akarata, testvéri egyetértése és hazafias lelkülete tartotta meg és erősítette a Magyar Állam hatalmát.”¹⁹ Ebben az értelemben a szlovákok elsősorban hűsé-

Világ (1995) 8. sz. 87–100.; *Árpád von Klimó: Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860–1948)*. Oldenbourg, München, 2003.; *Gyáni Gábor: Relatív történelem*. Typotex, Bp., 2007. 89–110.

15 Gyáni G.: i. m. (14. jz.) 92.

16 Klimó, Á.: A nemzet Szent Jobbja i. m. (14. jz.) 49–50.

17 *Lajtai László: Nemzeti vagy felekezeti történelem?* Korall 15–16. (2004) 205–225.

18 *Komáromi lapok* 1916. augusztus 19. 5., 1918. augusztus 17. 4.

19 *Slovenské noviny* 1918. augusztus 20. 1.

ges, szorgalmas, egyszerű, iskolázatlan (tót) népként jelentek meg a közbeszédben, akik évszázadokon át testvéri egyetértésben éltek együtt a magyarokkal. A képet árnyalta a szlovákok egy másik kategóriájának megjelenése is a közbeszédben: a szlovák nemzeti mozgalom támogatói és aktivistái, akik nyíltan bírálják a status quót. Őket szignifikánsan negatív felhanggal pánszlávoknak hívták, és mint az ország ellenségei voltak feltüntetve.²⁰

Szent István kultuszának mint Magyarországon az egyik legfontosabb keresztény és nemzeti hagyománynak a politikai hasznosítása jelentős etnopolitikai elemeket is magában foglalt, melyek „a magyar génusz fontosságának” hangsúlyozásán alapultak „a Kárpát-medence területén”. Ez az érvelés szorosan kapcsolódott az ország nemzeti homogenizálására irányuló kísérlethez, és a magyar kisebbségpolitikáról szóló viták részévé vált. Az említett időszakban a szlovák értelmiség egy viszonylag kis létszámú csoportja rendszeresen felhívta a figyelmet a király „toleráns szellemiségére”, hivatkozva István Imre herceghez intézett intelmeire.²¹ Leggyakrabban az *unius lingue uniusque moris regnum inbecille et fragile est* („az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és törékeny”, a millenniumi törvénytár fordításában: „gyöngye és töredékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország”) állítást idézték, mely az etnikai különbözőséget pozitív jellemzőként definiálja. A szlovák nemzeti mozgalom azonban a „nagy-morva hagyományra” fektetett erős hangsúlyt, a hivatalos állami történelmi megközelítéssel szembeni történelmi és ideológiai ellenpéldaként. Az említett időszakot „aranykorként” festették le, és a szlávokat (szlovákokat) tekintették az „eredeti” és „kreatív” kulturális elemnek a térségben.²²

Az „új világ” felépítése

A Monarchia bukása előtti nehéz időszakban Szent István hagyománya az ország „külső és belső ellenségei elleni” transzcendentális védelmezőként kapott hangsúlyt.²³ Ugyanakkor érvelésükben a szlovák nacionalista aktivisták rámutattak az István király által ajánlott, etnikai toleranciára vonatkozó elvek sorozatos megsértésére. A szlovák nemzeti diskurzus jelentős részében a szlovák–magyar történelem a „rabszolgaság időszakaként” kezdett megjelenni, gyakran szimbolikusan

20 Ld. *László Vörös*: *Analytická historiografia versus národné dejiny*. „Národ” ako sociálna reprezentácia. Pisa University Press, Pisa, 2010. 128–136.

21 Ld. pl. *Slovenský denník* 1910. augusztus 20. 1.

22 A témáról bővebben ld. *Peter Haslinger*: *The Nation, the Enemy, and Imagined Territories: Slovak and Hungarian Elements in the Emergence of a Czechoslovak National Narrative during and after World War I*. In: *Creating the Other. The Causes and Dynamics of Nationalism, Ethnic Enmity, and Racism in Eastern Europe*. Ed. Nancy M. Wingfield. Berghahn Books, Providence, 2001. 169–182.

23 „[...] büszkén dacol a külső és belső ellenség ellen egyaránt”. *Komáromi lapok* 1918. augusztus 17. 4., 1918. október 26. 1.

„évezredes rabszolgaságként”²⁴ határozták meg. Ezt a képet a csehszlovák elitek nem mindig tették magukévá. Ők a „rabszolgaság” időszakát inkább az osztrák–magyar dualizmus kezdeteihez kapcsolták.²⁵

A Habsburg Monarchia bukásával megváltozott a térség politikai helyzete. A tény, hogy Szent István kultuszára a szlovák elit a homogenizációs folyamat ideológiai attribútumaként tekintett, azzal járt, hogy a későbbiekben elutasítóan álltak hozzá a kultusz fennmaradásához. Az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása a történetiszemlélet szisztematikus megváltoztatását hozta magával. Az országot a csehek és szlovákok nemzetállamként meghatározó állami hivatalnokok az uralkodó magyar szemléletet ellenségesként utasították vissza. A csehszlovák narratívát a „természetes” és „felülkerekedő” fejlődésre építették. A Monarchia végét „nemzeti felszabadulásként” magyarázták. Az alapérvelés a „szláv kölcsönösség” előtérbe helyezésére és a „csehszlovák nemzet” koncepcióra épült – az új államalakulat egyik legfőbb legitimáló szabályaként. A status quo elfogadása „haladó”-nak minősült. Ebben a szellemben a „csehek” régióbeli szerepe civilizációs küldetésként jelent meg.²⁶ Nagy jelentőséget nyertek azon események, melyek a két „testvéri nemzet” közös múltját próbálták konstruálni.²⁷

A párizsi békekonferencia döntését követően viszonylag nagyszámú, nem szláv nemzetiségű, nemzeti kisebbségi státuszú népcsoport maradt az újonnan létrejött Csehszlovákiában. A status quót azonban közülük sokan „nemzeti igazságtalanság”-nak tekintették. Az új körülmények között a magyarok „megörökölték” az elnyomó szerepet az addigi magyar rezsimtől, és ez lett egyébként az egyik legfontosabb magyarelles érv. A Csehszlovák Köztársaságban az állami intézmények kikényszerítették és fenntartották a múlt negatív színben való feltüntetését, ami valójában a status quo elfogadását erősítette. Ezen a szemüvegen keresztül a magyarok „örökletes ellenségként” és a „szlovákok elnyomói-ként” történő beállítása tovább fejlődött és erősödött. Ezt a múltra való gyakori visszaemlékezések mellett súlyosan alátámasztották a Horthy Miklós forradalom utáni Magyarországának rezsimjéről, valamint a magyarországi szlovákok sorsáról szóló beszámolók. A különböző „sérelemek” ismételtetésének szándékos politikája fontos szerephez jutott a közbeszédben mindkét országban – és ellenséges légkört teremtett.

24 Ld. pl. Slovenský denník 1910. augusztus 20. 1.; *Andrej Findor*: Tisícročná poroba? In: Slovenské Mýty naše. Ed. Eduard Krekovič–Elena Mannová–Eva Krekovičová. AEP, Bratislava, 2005. 71–76.

25 A témában ld.: *Miroslav Michela*: A „nemzeti elnyomás” téziseinek instrumentalizálása Szlovákiában 1918 és 1945 között. *Limes* 21. (2008) 3. sz. 11–21.

26 Bővebben ld. *George Schöpfung*: Nations, Identity, Power. C. Hurst & Co., London, 2002. 94.

27 Ld. *Elisabet Bakke*: Doomed to failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction 1919–1938. University of Oslo, Oslo, 1999.; *Owen V. Johnson*: Slovakia 1918–1938. Education and the making of a nation. East European Monographs, Boulder, 1985.; *Slávka Otčenášová*: Schválená minulost'. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918–1989). Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice, 2010.

Azonban mint a magyar kisebbség aktivistái – különösen a kisgazda, szocialista és liberális beállítottságúak – által írott cikkek is bizonyítják, még ebben az esetben sem lehetséges egyetlen és változatlan magyar nemzeti diskurzusról beszélni.²⁸ Ezek a cikkek hangsúlyozták, hogy a felsőbbbség és a hegemonia gondolata anakronisztikus és hamis, és „eltorzítja Szent István üzenetének valódi jelentését”. A szerzők hangoztatták Csehszlovákia iránti lojalitásukat, és kritikával illették a magyarországi politikai realitást. Szerintük azoknak a magyaroknak, akik más ország fennhatósága alá kerülnek, hozzá kell szokniuk az új kilátáshoz és el kell szakadniuk a régitől.²⁹ Az ő olvasatuk szerint Szent István hagyománya a nemzetek közötti tolerancia gondolata, és az ő kultúrpolitika területére vonatkozó követeléseiket alátámasztó érv: „A haza legyen minden gyermekének hazája.”³⁰ Az aktivisták gyakran részt vettek a revízióellenes propagandában is. Azonban, mint az 1930-as évek végére kiderült, a platform nem volt különösebben sikeres. Gyakran furcsa, az adott kontextusban derogáló nevekkel illették őket: „Baťa cipős magyarok” vagy „Hodža magyarjai”. Az integritás gondolatához hűséges szlovák elitek hasonló helyzetben voltak.³¹ Ezek az emberek Csehszlovákiában mint magyaronok, árulók és renegátok voltak bélyegezve.³²

A fent említett példák ellenére a magyar kisebbség körében a két háború közötti időszakban főként azok a narratívák jelentek meg, amelyek a dualizmus kori magyar hagyományokon alapultak, vagy amelyeket az akkori horthysta Magyarországon sulykoltak. Az „anyaországhoz” fűződő viszony a közösség kulturális életét túlságosan is erősen meghatározta.³³ A kapcsolatot a „nemzeti történelem” különféle pillanatainak szentelt rendszeres megemlékező szertartásokkal alakították ki, tartották fenn és erősítették.

A legáltalánosabban felvetett történelmi témák között megtalálható a magyar honfoglalás, Szent István, a törökök és tatárok elleni harcok, valamint Rákóczi és

28 *Simon Attila*: Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2013.; *Uő*: „...A magyar nép ebben a köztársaságban lett nemzeté...” A két világháború közti kormánytámogató (aktivista) szlovákiai magyar politika viszonya Trianonhoz és az első Csehszlovák Köztársasághoz. *Limes* (2010) 4. sz. 17–29.

29 Kassai Napló 1920. augusztus 20. 1., 1923. augusztus 22. 1.

30 Uo.; Reggel 1929. január 4. 3. A magyar kisebbségpolitikával kapcsolatban a lojalitás, aktivizmus és politikai stratégia témájában ld. *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. Ed. Nándor Bárdi–Csilla Fedinec–László Szarka. Social Science Monographs, Boulder, 2011.

31 Ld. pl. a Szent Istvánról szóló cikket: *Slovenské noviny* 1924. augusztus 17. 1.

32 Bővebben ld. *Miroslav Michela*: Pod heslom integrity. Kalligram, Bratislava, 2009.; *Ablonczy Balázs*: Nyombiztosítás. Letűnt Magyarok. Kalligram, Bp., 2011.

33 Bővebben pl. *Elena Mannová*: „Ale teraz je dobrý Slovák”. Vplyv novej štátnej hranice státu na etnické vzťahy v Lučenci a Komárne (1918–1938). In: *Historik v čase a priestore*. Laudatio Lubomirovi Liptákovi. Ed. Ivan Kameneč–Elena Mannová–Eva Kowalsá. Veda–Historický ústav SAV, Bratislava, 2000. 53–62.

Kossuth forradalmi hagyománya.³⁴ A történelem bemutatásának koncepciója és módszerei szintén annak a vízióknak rendelődtek alá, mely Magyarország területi integritásának helyreállítását tűzte ki célul. A revizionista orientációjú politika kontextusában, amely ideológiájában a közelmúlt magyar történelmével való folytonosságra épült, és saját maga meghatározására olyan kifejezéseket használt, mint a „nemzeti” és a „keresztény”, Szent István kultusza erős támogatást élvezett, mivel az ország történeti integritásának transzcendentális megerősítését jelentette. A két világháború közötti időszakban a revízió lett a magyar politika alfája és ómegája. Ezt mutatja például az iskolai oktatás tartalma, hiszen az elemi iskolákban az órák rendszeresen ezzel az imával kezdődtek: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában. Ámen!” A magyar emlékezetkultúrának fontos attribútuma volt az a hit, hogy a status quo nem fog örökké tartani. Az első magyar király személye a képzeletbeli nemzeti panteon legelőkelőbb helyén állt.

Ez a társadalmi környezet, felerősítve a magyar–csehszlovák határ menti homogén sávban élő magyar közösség képviselőinek többé-kevésbé demonstratív viselkedése által, aggodalmat váltott ki a csehszlovák környezetben. A Csehszlovák Köztársaság képviselői erősen ellenezték az olyan gondolatok és szimbólumok terjesztését, melyek alááshatták a csehszlovák államiság eszméjét.³⁵ Úgyszintén kiálltak a magyar irredentizmus és revizionizmus ellen, és minden eszközzel elfojtották a fentiek bármiféle manifesztációját. A revizionizmussal szembeni ellenállásra tett erőfeszítéseket Szlovákiában a „revizionizmus erősíti a mi nacionalizmusunkat” gondolat jellemezte.³⁶ A probléma illetően megközelítése a csehszlovákiai társadalmi közbeszéd és politika fontos részévé vált, amikor az létrehozta saját intézményesített képét a múltról, valamint a saját „hősök panteonját” és mítoszait.

Bár a magyar múltat érintő megemlékezések és ünnepek egyre növekvő ellenállásba ütköztek, sok magyar polgár továbbra is megtartotta az addigi ünnepeit és megemlékezett történelmi személyiségeiről. A Monarchia váratlan széthullása megnövelte a megemlékezések fontosságát, mivel ezek a jelennel való elégedetlenség érzésére épültek. Klasszikus példa volt a „hősi múlt” emlékeinek segítségül hívása, majd a különbségek számbavétele a „múlt” és a „jelen” között, gyakran rámutatva arra, ami hiányzik vagy odaveszett.³⁷ Visszanyúltak a „nemzeti történelem” tragikus epizódjaihoz is, ezek feladata a „közösség” történelem által már igazolt „erejére” való emlékeztetés volt, amely a kor kontextusában új, naprakész értelmezést nyert. Az ellenséges csoportot ebben a narratívában nem a szlovákok alkották, őket inkább „becsapott és félrevezetett testvéreként” jellemezték, hanem a „csehek”, akiket viszont idegen elemeknek tekintettek, Szlovákia „megszállóinak” és „kihasználóinak”. A „miénk” és az „idegen” effajta megközelítése jel-

34 Bővebben ld. *Zeidler Miklós*. A revíziós gondolat. Kalligram, Bp., 2009.

35 Ld. pl. Slovenský Juh 1928. május 26. 1.

36 Slovenský Juh 1933. június 24. 1.

37 *Jan Assmann*: Kultura a paměť. Prostor, Praha, 2001. 72.

lemzi a két háború között az Országos Keresztényszocialista Párt által – nem túl sok sikerrel – propagált, úgynevezett autochton elméletet.³⁸

A megemlékező szertartások a kulturális és politikai összetartozás érzetét keltették, és fontos keretét adták a szlovákiai magyarok azonosságtudatának. A hatalom általi elnyomás és az újonnan bevezetett ünnepek csak felerősítették a Csehszlovák Köztársasággal szembeni kritikus hozzáállást és permanens igazságtalanságként kaptak hangot. Ugyanakkor az államhatalom szempontjából ezek a megnyilvánulások ellenséges, irredenta tevékenységnek minősültek. A fentiek eredményeként a közterek a nemzeti történelem két különböző, egymást kölcsönösen kizáró változatának a csatatereivé váltak.³⁹

Ez a konfliktus tükröződött abban is, ahogyan a szlovákiai magyar közösség „többsége” összezárt az uralkodó hatalom befolyásával szemben. Ezt mutatta kritikus és vonakodó hozzáállásuk az „új” jelképekhez és ünnepekhez, mintha azok a „kisebbségi traumát” testesítették volna meg. Különösen vonatkozott ez a csehszlovák állam létrejöttének emlékére minden év október 28-án, valamint T. G. Masaryk elnök születésnapjára március 7-én szervezett ünnepségekre.⁴⁰ Ezeknek az ünnepségeknek volt aktuálpolitikai felhangja is, és az új nemzetállami identitás építésének részévé váltak. A magyar népesség részéről az 1918-at közvetlenül követő időszakot a nyílt ellenállás jellemezte. Azért maradtak távol az eseményektől, hogy ne ünnepeljenek és ne vegyenek részt olyan eseményeken, melyeket az „idegen” (csehszlovák) hatalom égisze alatt szerveznek. Feljegyeztek olyan eseteket is, amikor egy munkaadó nem engedte alkalmazottait részt venni az ünnepségen, vagy átküldte őket dolgozni Magyarországra, ahol aznap rendes munkanap volt.⁴¹ Az ünnepségekről való távolmaradás mellett, ha valaki megjelent, ellenérzését gyakran demonstratív viselkedésével juttatta érvényre. Ha a résztvevők úgy érezték, hogy kényszerítették őket a megjelenésre, nem mutattak megfelelő tiszte-

38 Ez a szlovákiai autochton népesség (szlovákok, magyarok és németek) politikai együttműködésének eszméjét takarta. Fő gondolata az autonómia és a kereszténység voltak, és egyik célja Magyarország integritásának helyreállítása volt.

39 *Elena Mannová*: Konštrukcia menšínovej identity v mestskom prostredí (Maďari v Komárne a Lučenci 1918–1938). In: *Etnicita a mesto. Etnicita ako faktor polarizácie mestského obyvateľstva v 20. storočí*. Zost. Daniel Luther–Peter Salner. Ústav etnológie SAV, Bratislava, 2001. 121.; *Uő*: „Ale teraz je dobrý Slováč”. Vplyv novej štátnej hranice štátu na etnické vzťahy v Lučenci a Komárne (1918–1938). In: *Historik v čase a priestore*. Laudatio Lubomírovi Liptákovi. Ed. Ivan Kamenec–Elena Mannová–Eva Kowalsá. Veda–Historický ústav SAV, Bratislava, 2000. 53–62.

40 Bövebben ld. *Dagmar Hájková–Nancy Wingfield*: Czech(-oslovak) National Commemorations during the Interwar Period: Tomáš G. Masaryk and the Battle of White Mountain Avenged. *Acta Historiae* 18. (2010) 1–2. sz. 425–452.; *Dagmar Hájková*: „Dokud člověk jí klobásy, tak neumře.” Oslavy narozenin T. G. Masaryka. In: *Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandauera. A kol. Dagmar Hájková–Velek Luboš. Masarykův ústav a Archiv AV ČR–Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 2011. 218–235.*; *Uő*: 28. říjen a jeho podoby. In: *České křižovatky evropských dějin 1918: Model komplexního transformačního procesu?* Ed. Lucie Kostrbová–Jana Malínská. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha, 2010. 219–232.

41 Štátny archív v Nitre, Odbočka Ivánka pri Nitre (= ŠANR), Policajný komisariát v Komárne (= PK KN) 18. doboz, 1500. prez. rendőrfőkapitány, KÚ, BA, 1928. október 30.; 13. doboz. Sprušanský beszámolója, 1928. november 7.

letet. Ez jelenthetett nem illendő ruházatot vagy tiszteletlen viselkedést a szertartás, illetve a nemzeti himnusz alatt. A rendőrségi beszámolók szerint ezek a cselekmények nem önhatalmú vagy véletlen esetek voltak, hanem összehangolt, demonstratív akciók, melyekben ha valaki nem vett részt, nevetség tárgyává vált, vagy akár ki is zárták a közösségből.⁴² Az ellenállás másik formája abban nyilvánult meg, hogy az emberek nem tartották tiszteletben a középületek, házak vagy boltok állami jelképekkel való feldíszítésére vonatkozó kötelezettségüket, vagy szándékosan megrongált zászlót használtak a díszítésre.

Hagyomány, ami felejtésre ítéltetett?

A Monarchia bukása után néhány szimbólum új, korszerű jelentést kapott. Ez a Szent István-i hagyomány megünneplésének kontextusában is jelentkezett, ami egykoron igen elterjedt volt a későbbi Szlovákia területén. A megemlékezések erősítették az összetartozás érzését „minden magyarban”. Például az újságcikkekben gyakran hangsúlyozták, hogy „ahol csak valaha is magyarok éltek, a templomok augusztus 20-án megtelnek”.⁴³ Az első magyar királyt mint egy fényesebb jövő transzcendentális biztosítékát ábrázolták. Neve Magyarországon azon reményekhez és elvárásokhoz kapcsolódott, hogy egyszer majd minden jó lesz. Ez a korabeli jelszavak szellemében is megjelent („Feltámadunk!”, „Nem, nem, soha!”, „Így volt, így lesz!”, „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!”), vezérmotívumként azt a hitet tükrözve, hogy Magyarország területi integritását helyre kell állítani. Magyarországon számos prédikáció és politikai beszéd erre a hitre épült. Az ünnepi prédikációk, valamint a szlovákiai magyar ellenzéki lapok az első magyar király emlékének szentelt vezércikkei hasonló érveket használtak.

A csehszlovák hatóságok azonban Szent István hagyományához elsősorban a magyar asszimilációs nyomást, a nemzeti felsőbbrendűséget és a határrevízió követelését társították. Ugyanakkor nem voltak képesek teljes mértékben eltörölni a hagyományt. Első lépésként hivatalos intervencióval vallásos töltetű állami (nemzeti) ünnepből tisztán vallási ünnepévé változtatták az eseményt (Szent Istvánra mint az egyházmegyék megalapítójára és az egyház védőszentjére való megemlékezés). Ebben a helyzetben már azt hangsúlyozták a hatóságok, hogy Szent István ünnepe más napra, szeptember 2-ára esik az egyházi naptár szerint. Ez szintén korlátozta a hagyományos ünnepelés lehetőségeit. Különös jelentőséggel bír a nagyszombati (Trnava) apostoli adminisztráció körlevele 1919. augusztus 4-én, melyben leszögezik, hogy augusztus 20-át egyházi értelemben soha nem nyilvání-

42 Pl. 1923-ban Komáromban a Bencés Gimnázium diákjai nem voltak hajlandók levenni sapkájukat egy ünnepély alatt, tanáraik pedig azzal fejezték ki véleményüket, hogy hétköznapi ruhájukat viselték, amit egyébként más vasárnapon nem tettek volna. Az október 28-a fontosságáról tartott kötelező előadások helyett pedig beszédek inkább propagandaellenes jellegűek voltak. ŠANR PK KN k. 1. Helyzetjelentés 1923. novemberből. Ld. még: uo. 18. doboz. Prez. ŽŮ–PR, 1925. október 7.

43 Prágai Magyar Hírlap 1923. augusztus 19. 1.

tották ünnepnek, és hogy az adott időszakban a világi törvények sem köteleztek a munkától való távolmaradásra. Betiltották az augusztus 20-i énekes miséket és prédikációkat. A körlevél szigorúan megtiltotta a magyar nyelvű prédikálást azonkon a területeken, ahol az emberek beszéltek szlovákul. Kivételt csak a kegytemplomok élveztek, melyekben engedélyezték a templom védőszentjének tiszteletére tartott miséket – prédikáció nélkül. A nyilvános ünneplést a következő vasárnapra halasztották. Ez a szabályozás lehetővé tette a fegyelmi eljárást azon egyházi személyek ellen, akik (demonstratív vagy államellenes céllal) megülték az ünnepet. Ez a lépés alapvető változást hozott augusztus 20-ának mint Szent István napjának a megünneplésében a Csehszlovák Köztársaság területén.⁴⁴ Habár az új egyházi hatóságok próbáltak alkalmazkodni a csehszlovák kormányhoz, nem engedhették meg maguknak a templomba járókkal szembeni radikális beavatkozást, akik gyakran követeltek tiszteletet régi egyházi hagyományaiknak. A probléma egyben az egyházi és világi hatalom közötti bonyolult hatásköri kérdésekre is ráirányította a figyelmet.

Az egyházi hatóság közbeavatkozása mellett az állami hatóságok is tettek lépéseket. Az állam által küldött egyértelmű üzenet ellenére bizonyos fokú ellenállás volt tapasztalható az ünnep hagyományos megüléséhez kapcsolódóan az 1920-as években, különösen a magyarok etnikum által sűrűn lakott területeken, amit az új állami szervek demonstratív zendülésnek tekintettek. Szent István napját leggyakrabban a munkából való távolmaradással, illetve misén való részvétellel ünnepelték meg, elsősorban az idősebbek és a nők. Augusztus 20-án az emberek sötét gyászruhába öltöztek. Az ünnep nemzeti dimenzióját erősítették a magyar trikolor piros-fehér-zöldjének „becsempészésével” az ünnepélyekre, az ünnepi virágdíszek színeiben vagy az öltözékek részleteiben, illetve a régi magyar dalok spontán éneklésével a szentmise alatt. A leghíresebb ezek közül a következő volt: „Hol vagy István király? Téged magyar kíván, gyászos öltözetben, teelőtted sírván.” Gyakran elénekelték a mise végén a magyar himnuszt, ezt azonban a hatóságok provokációnak tekintették és rendőrségi vizsgálatot vont maga után. Az esetekről rendszeresen beszámolt a korabeli sajtó.

Az emberek a megemlékezéseken való aktív részvétellel fejezték ki véleményüket. Megszokott volt, hogy ezen a napon azok is részt vettek az ünnepi szentmisén és kimutatták nemzeti szolidaritásukat és tiszteletüket a gazdag történelem és kultúra iránt, akik egyébként nem jártak templomba.⁴⁵ Mind a szentmiséket, mind az újságok vezércikkeit ünnepi hangulat jellemezte. Ünneplések azonban nem csak a katolikus templomokban zajlottak. Más vallások képviselői saját templomaikban fejezték ki tiszteletüket, ami az ünnep „nemzeti” jellegének felekezetek feletti elismerését sugallja. Néhány területen, ahol a lakosságot kezdetben zendüléssel gyanúsították (mivel az emberek távol maradtak a munkától és ünnepi hangulatban töltötték az egész napot), miután megvizsgálták a helyzetet, a rendőri

44 Slovenský národný archív (Pozsony; = SNA), Krajinský úrad (= KÚ) 268. doboz, 15104/30 prez. Prez. KÚ–ON, 1930. augusztus 7.

45 Ld. pl.: ŠANR PK KN 7. doboz, Prez. PR in BA for PK KN, 1927. április 19.

szervek arra a következtetésre jutottak, hogy többé-kevésbé a régi hagyományok mozdíthatatlanságáról van szó, provokatív szándék nélkül.⁴⁶

A csehszlovákiai magyar közösség újságjai augusztus 20. környékén a történelem területére tett kirándulásaikban rendre felhívták a figyelmet Szent István hagyományának és a magyaroknak a kiemelkedő morális és történelmi szerepére a régióban. Az ünnepi vezércikkek történeti-filozófiai szempontból taglalták Szent István fontosságát és hozzájárulását a térség, a magyarok és egész Európa boldogulásához. A cikkek aktuálpolitikai felhangja az összmagaryság jobb jövőbe vetett hitét hangsúlyozta. Az összes Szent Istvánról szóló vezércikk fő jellemzője az idealizálás, az általánosítás és a történelem aktualizálása volt. A múltból vett érveket felhasználva mártíromságként beszéltek az aktuális helyzetükről, ami illeszkedett a korabeli magyarországi diskurzushoz: „Mely nemzetnek volt annyi része bajban, rosszban, melyiknek volt gyászosabb Mohácsa és végzetesebb Trianonja, mint a magyarnak? Amit rajtunk ütött a keleti tatár, török, azt a sebet tovább tépte Nyugat népe, amelynek kezébe adta kezünket Szent István jobbja. [...] Meddig zúdul még reája a sok csapás, meddig tart még szenvedéseinek fokozása, meddig égeti homlokát a mártírok töviskoszorúja. Mikor nyújt végre segítő kezet a nyugat Szent István magyar nemzetének, mikor lesz béke a szent apa fiai közt, mikor adnak pihenést a magyarnak azok a nemzetek, akiknek testét testünkkel védtük török s tatár ellen, kik ma nem lennének hatalmasok és erősek, ha mi nem véreztünk volna értük és hitükért, mindannyiunk hitéért, Szent István akarataért.”⁴⁷

Az egyházi hatóságok 1931. augusztus 20-án ismét erőteljesen felléptek Szent István emlékének megünneplése ellen. Ez a lépés valójában kiegészítette a fentebb már említett 1919-es körlevelet. 1931-től kezdődően általánosan tiltották az augusztus 20-i Szent István-megemlékezéseket a kegytemplomokban, deklarálva, hogy miután Szlovákia már egy másik állam része, nincs szükség arra, hogy más napon tartsanak egy olyan ünnepet, melyet a katolikus egyház szeptember 2-án ünnepel: „Csak Magyarországon ünneplik kivételként augusztus 20-án, és mert a magyarok nemzeti ünnepeként tekintenek rá.”⁴⁸ A szabályozás megjelenése lökést adott a Szent Istvánról folyó diskurzusnak, azonban ekkorra már az emberek nagy része felhagyott a nyílt ünnepléssel. Ez leginkább azon okból történt így, mert sok szlovákiai magyar fokozatosan felhagyott a hatóságok elleni provokációval. El akarták ugyanis kerülni az irredentizmus vádját, illetve az azzal járó diszkriminációt és megtorlást. A korábbi időkkel szemben, amikor a közterek voltak a demonstratív események helyszínei, fokozatosan megerősödött a privát helyszínek fontossága, például a magyar rádióadások hallgatásához kapcsolódóan.

46 SNA KÚ 268. doboz, 827. prez. OÚ Šaľa–Prez. KÚ, 1931. október 8.; OÚ Šala–Prez KÚ, 1931. augusztus 23.; 48. prez. 1930. OÚ v DS–Prez. KÚ, 1930. január 22.; 1034/1930. prez. OÚ NR–Prez. KÚ, 1930. augusztus 22.

47 Híradó 1931. augusztus 21. 3.

48 SNA KÚ 30. doboz, A Szepesi Egyházmegye Körlevele nr. 3., 1931.

A Szent István-kultusznak két jellemző történelmi interpretációs vonala van: a „világi” és a „vallási”, amelyek ebben az időszakban már összekapcsolódtak. A „világi” vonal érvelésének különösen fontos része István „kulturális és integráló küldetésének” hangsúlyozása, melynek során említésre kerül a „népek közötti megbékélés”, a „magyarok megnevelése”, egy „multinacionális közösségbe való integrálódás”, „a nyugati kultúra népszerűsítése és terjesztése” vagy az „államépítés”. Az események középpontjában a magyarok álltak, mint akik Szent István üzenetét meg tudják őrizni. Az évenkénti ünnepi megemlékezés szükségességének és fontosságának rendszeres felemlgetése azt szolgálta, hogy megmaradjon, konzerválódjon az uralkodó és „nemzete” közötti transzcendentális védelmező kötelék. Szintén hangsúlyt kapott annak a szükségessége, hogy megőrizzék a „széttagolt nemzet egységét”.⁴⁹

A vallási irányultságú megközelítés rámutat Szent István történelmi szerepére a „kereszténység” elterjesztésében, illetve a „magyar egyházi adminisztráció létrehozásában”, ami súlyos érv emellett, hogy 1918 után is megtartsák az ünnepet a katolikus templomokban. A csehszlovákiai magyar ellenzéki sajtó érvei az ünnepések betiltása ellen jórészt a kánonjog értelmezésén alapultak, kiegészítve Szent István főbb cselekedeteinek felsorolásával, melyek az egyház javát szolgálták a későbbi Szlovákia területén.⁵⁰ A felekezeti által meghatározott érvekre épülő gondolatmenethez gyakran kapcsolódott Csehszlovákia (és főleg a „csehek”) ábrázolása „katolikusellenes elemek”-ként.

Schöpflin György Közép-Kelet-Európára fókuszáló modern mitológiai taxonómiáját⁵¹ követve elmondhatjuk, hogy Szent István „civilizációs küldetésének” felemlgetése rokonságot mutat a kiválasztottság és a civilizációs küldetés mítoszával. Az elemzett újságcikkeknek a magyarokról közvetített képe az Isten megáldott követőié. A csehszlovák diskurzus ezzel szemben dominánsan a „csehek régióbeli demokratizáló küldetésére” helyezte a hangsúlyt, politikai érveléseikben szembeállítva azt az előző politikai rendszerre jellemző „elmaradottsággal” és a „demokrácia hiányával”. A „civilizációs küldetés mítoszának” érvrendszeréhez kapcsolódó fontos momentum a magyaroknál önmaguknak a küldetés eredményeinek megőrzőiként történő ábrázolása. A „küldetés” színterét (a Magyar Királyságot) a magyar diskurzusban gyakran mint „ideális államegység” jelent meg, melyet a „területi mítosz” szentesített, mely szerint az megfelelt az összes történelmi, földrajzi és gazdasági feltételnek, és amelyet Isten által erre felhatalmazott lakói az utolsó emberig védelmeznének. Ebben a megközelítésben Szent Istvánt mint az „állam második megalapítóját” ábrázolták.⁵² A szlovákok területi mítosza ezzel szemben Szlovákiát – „a Duna és a Magas-Tátra közötti területet” – a szlovákok nemzeti területeként határozta meg.

49 Prágai Magyar Hírlap 1928. augusztus 19. 1.; Híradó 1932. augusztus 20. 1.

50 Ld. pl.: Híradó 1931. augusztus 18. 2.

51 Ld. Schöpflin, Gy.: i. m. (26. jz.) 79–98.

52 Komáromi lapok 1923. augusztus 21. 3

A korabeli magyar diskurzusban Szent István kultuszával kapcsolatban a magyarok gyakran „a Kárpát-medence és a nyugati kultúra [vagyis Nyugat-Európa] védelmezőiként” szerepelnek a keletről jövő veszélyek ellenében („barbárok”). Jellemző a történetekben a magyar katonaként való ábrázolása, aki a csatában hazája és a keresztény Nyugat-Európa védelmében ontja véréét.⁵³ A „védelmezőkről” szóló történetekhez kapcsolódott az „árulás” momentuma, melyért a „hálátlan kisebbségek” és a „kapzsi szomszédok” feleltek, és amely „életveszélyes” helyzetben következett be – mint például a katonai kifáradás és a Monarchia kudarca az I. világháborúban. A magyarországi irredenta propaganda különösen erős érzelmi potenciállal használta fel az árulás momentumát. Az „árulás motívumai” hátba dőfésként jelennek meg. Fontos megjegyezni, hogy a szlovákokat ezekben az esetekben inkább a Szent István-i hagyományok részeként ábrázolták, és nem zárták ki őket az együttélés történetéből. A szlovákok „fiatalabb testvérként” való megjelenítése továbbra is jelen volt a magyar diskurzusban. A kultúra területén megjelenő gyors változásokat, de a kultusz csökkenő 1918 utáni támogatását is a cseh hatással magyarították. Az Antant néhány képviselőjével (különösen Franciaországgal) együtt a cseheket tekintették felelősnek a „nagy igazságtalanságért”, vagyis az ország és a nemzet erőszakos feldarabolásáért. Ez sokban hasonlít az igazságtalanság mítoszára („igazságtalan béke”). A következő állítás is ebben az értelemben íródott: „nincs még egy nemzeti nap-tár, ami ennyi fájdalomról szólna”.⁵⁴ A „nemzeti történelemről” való megemlékezések és a „hagyományok” tiltását szintén egyfajta „mártírhelyzetből” magyarázták: „A sorsunk jelképe ez? A sorsunké, melyben nincsenek többé ünnepnapok? A mi rendeltetésünk ebben az államban csak a hétköznapi, a munka, a lóvás-futás, az adó, a katonáskodás, a vagyonleadás, a Pest felé fordított tankok megfizetése, a birtokaink árán megszépült Prága gazdagítása, csupa állampolgári teher és kötelesség – de nyugalomunk, örömünk, jogunk ne legyen? Mi még az ünnepeink helyére parancsolt hétköznapiakat is becsülettel lerobotoljuk az államnak [...] miért viszik el ártatlan emlékeinket, ritka ünnepnapjainkat, miért egyetlen víg napot annak, akit a balsors már régen tép?”⁵⁵

A „dicsó múltra” való emlékezés szükségességét és a „magyarok mentális és kulturális egységének” megőrzését sürgető felhívás szintén segítette a „magyar nép” Kárpát-medencén belüli „történelmi szerepébe” vetett hit fenntartását.⁵⁶ A „nemzeti történelem” konstruálása szorosan összekapcsolódott a közönség korabeli elvárásaival: „A mi kötelességünk tehát, hogy megvédjük a magyar nép nyelvét, a magyar gazda földjét, a magyar iparos műhelyét, a magyar munkás munkakalmát, és hogy küzdjünk azon kormányzat ellenében, amely a köz-társaság alkotmánylevelével és egyéb törvényeivel ellentétben arra törekszik,

53 Prágai Magyar Hírlap 1927. augusztus 20. 1.

54 Prágai Magyar Hírlap 1931. augusztus 20., 1.

55 Uo. 1925. augusztus 21., 1.

56 Ld. Prágai Magyar Hírlap 1928. augusztus 19. 1.; Hiradó 1932. augusztus 20. 1.

hogy a magyar népet megfossa nyelvétől és jogaitól.”⁵⁷ Szent István alakja az „elkerülhetetlen” változás jogának transzcendentális garantálójaként jelent meg, nemegyszer biblikus jóslat formájában is: „Boldogok akik üldözést szenvednek az igazságért, mert övékké lesz az ígért ország.”⁵⁸ A magyar állami propaganda által nyíltan hangoztatott változtatás igénye Szent Istvánnak a Kárpát-medencei „béke és stabilitás” univerzális szimbólumaként való felhasználásában is megmutatkozik.⁵⁹ Művének örökérvényűségére olyan cikkek hívták fel a figyelmet, mint például: *Szent István – az örökké modern politikus*.⁶⁰

A Csehszlovák Köztársaságban működő Országos Keresztényszocialista Párt korabeli politikájának szemszögéből nézve Szent István hagyományának fent említett ábrázolása összekapcsolódott Szlovákia autochton népességének elméletével. Ezen elmélet vezérelve az „autochton nemzetek” közötti elkerülhetetlen politikai együttműködésen alapult, akik egy magyarokból, szlovákokból és németekből álló politikai tömböt alkotnának Szlovákiában és a centralista pártokkal vetélkednének az autonómia jelszava alatt.⁶¹ A távolabbi perspektívából nézve azonban a budapesti kormánynak kellett koordinálnia az együttműködést – Magyarország integritásának helyreállítását tartva szem előtt. Ebben Szent Istvánt használták fő szimbólumként, aki ezt az ideológiát testesítette meg. Ebben a kontextusban a sajtóban még néhány említés is megjelent „Szlovákia” területének különleges státuszáról a korai magyar államon belül.⁶² A két világháború közötti időszakban, de különösen az 1930-as évek vége felé a természetes együttműködés tézise mellett a Kárpát-medence „szükséges egységét” hangsúlyozó érvelés jelent meg. Szvatkó Pál, a jól ismert magyar író például a közép-európai együttműködés gondolatának örökérvényűségét hangsúlyozta. Ezt párhuzamba állította a múlttal – egy egységes, független ország két szuperhatalom (a Német-római Birodalom birodalom és Bizánc) között. A fenti helyzetet az 1938-as, azaz korabeli viszonyokkal azonosította, amikor két diktatórikus rezsim, Németország és a Szovjetunió fenyegette a térséget. Mint írta: „Európában nemcsak elképzelhető, de szükséges is egy független Közép-Európa, mert ez garantálja a dunai nemzetek harmóniáját.”⁶³ Szemben ezekkel a gondolatokkal, a szlovák nemzeti diskurzusokban a „magyarosítás” és az „ezeréves elnyomás” képe áll előtérben, és ezt hangsúlyozta a szlovák politikai spektrum nagy része is. A szlovákok hagyományos megjelenítésével szemben, mint amilyen a hűséges, szorgalmas, iskolázatlan és istenfélő emberek, Csehszlovákiában a „szlovák lázadó” és a „szlovák áldozat” magyarelles ábrázolása került előtérbe. Ebben a helyzetben a preferált témák között elsősorban olyanok vol-

57 Hiradó 1926. augusztus 20. 1.; Prágai Magyar Hírlap 1926. augusztus 20. 1.

58 Komáromi Lapok 1921. 20. 1.

59 Prágai Magyar Hírlap 1927. augusztus 20. 1.

60 Prágai Magyar Hírlap 1937. augusztus 20. 3.

61 Prágai Magyar Hírlap 1927. augusztus 20. 1.

62 Ebben az esetben „Szlovákia” fogalma a Nyitrai Fejedelemségre vonatkozott.

63 Prágai Magyar Hírlap 1938. augusztus 20. 1–2. Az első bécsi döntést követően Szent István neve alatti egységre szólító röplapok jelentek meg Szlovákia területén. Ld. *Martin Hetényi: Slovensko-maďarské pomezie v rokoch 1938–1945*. UKF, Nitra, 2009. 166.

tak, mint „a nemzeti elnyomás elleni harc”, hangsúlyozva a „lázas jogát” és a „változás szükségességét”, de tartalmában kapcsolódva a „harcis erények” mítoszához. Mint az máshonnan jól ismert, számos történelmi esemény vagy személy a romanticizáló cseh és szlovák nemzeti irodalomnak köszönhetően nyert „nemzeti tulajdonságokat”. A „nemzeti elnyomást” szimbolizáló állam és rendszer eltűnését az „egyetlen” és „természetes” megoldásként emelték ki.⁶⁴

Az első bécsi döntést követően augusztus 20. rövid időre ismét hivatalos nemzeti ünnep lett a Magyarországhoz csatolt területeken.⁶⁵ A II. világháború végét követően azonban visszaállították Csehszlovákia egységét, így néhány évtizedig Szent István hagyományáról nem volt nyilvános megemlékezés Szlovákiában. A háború után a szomszédos Magyarországon is változások történtek. A kultusz átlépésére tett számos kísérlet után az ünneplést a magánszférába helyezték át. Csak 1988 – a király halálának 950. évfordulója – után lett augusztus 20. nyilvános helyeken is Szent István ünnepe. A szovjet blokk összeomlása után újra ez lett a legfontosabb magyar állami és nemzeti ünnep.

Szent István kultusza, ami a dualizmus végén a magyar államalkotó nemzet egységét hangsúlyozta és az osztrák befolyás ellensúlyát volt hivatva biztosítani a Monarchiában, fokozatosan tisztán magyar nemzeti ünneppé alakult, transzcendentálisan egyesítve a megosztott magyar közösséget. Szent István ünnepe a keresztény és nemzeti hagyományok ünnepléséhez kapcsolódott, és ezt veszélyeztetete – a magyar nemzeti és keresztény diskurzus szemszögéből nézve – a csehszlovák „nemzetállam” megjelenése. Az 1918 utáni ünnepeket viszonylag homogén narratívaként kezelhetjük, melynek azonban számos állandó eleme közül a politikai lehetőségek szerint helyezték előtérbe egyiket vagy másikat. Mindeközben az állami politika szintjén Magyarországon és Csehszlovákiában alapvetően eltérő hozzáállás jutott érvényre. Mint más esetekben is, a történelem „saját” szempontból való értelmezésének kikényszerítése kapcsolódik az aktuális politikai küzdelmekhez és azon történelmi példákhoz, amelyek segítenek legitimálni bizonyos politikai lépéseket. Ez napjainkban is tisztán megmutatkozik, nemcsak Szent István komáromi szobrának esetében, de Magyarország új, 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvényének preambulumban is.

(Angolból fordította: Gurubi Éva)

64 *Miroslav Michela*: A „nemzeti elnyomás” téziseinek instrumentalizálása Szlovákiában 1918 és 1945 között. *Limes* 21. (2008) 3. sz. 11–21.

65 Erre az időszakra vonatkozóan ld.: *Kunt Gergely*: Irredenta kultusz és háborús propaganda az iskolai ünnepeken, 1939–1944. *Korall* 33. (2008. november) 41–61.

MIROSLAV MICHELA

„A HOME SHOULD BE A HOME TO ALL ITS SONS”

CULTURAL REPRESENTATIONS OF THE CULT OF SAINT STEPHEN IN SLOVAKIA DURING
THE INTERWAR PERIOD

The study is dealing with an analysis of political and symbolic levels of the cult of St. Stephen in (Czecho)slovakia during the inter-war period. The author primarily focuses upon the manner in which this formally religious cult was transformed into a „national”. He deals with his representations in Hungarian and Slovak nationalist discourses after the establishing of the Czechoslovak Republic. Different cultural representations of St. Stephen point out to significant confessional, ideological and national narratives, which constructed the cult in the 20th century.

The author highlights the fact that the principal consensus was not even arrived at within the proper „nation states” despite the efforts of Slovak and Hungarian ruling elites to enforce their unified (and mutually antagonistic) politics connected to St. Stephen. Although it is not possible to speak about the fully unified „Slovak” or „Hungarian” narrative in connection to St. Stephen’s cult, the author primarily devotes himself to the trends embodied in the power and cultural elites. At the same time he attempts to draw some attention to some micro-levels of the topic.

In Czechoslovakia a relatively negative and disapproving attitude towards the cult of St. Stephen gradually prevailed as the cult was linked to the idea of enforced assimilation and practice by the Hungarian elites in the Austro-Hungarian Monarchy (1867–1918). Contrary to that, the dominant part of the Hungarians living in Czechoslovakia shared same beliefs as in Hungary. However, after 1918 St. Stephen came to represent a type of transcendental guarantor that „the extraction from a national community” would not be permanent. Representations reproduced in the inter-war period and disseminated through education in schools and at home also reflect the contemporary situation to a large degree. The author highlights that the past – as a tool of political legitimation – takes on tropical meanings.

CONTENTS

STUDIES

Károly Goda: „Ecce panis angelorum”. Medieval Corpus Christi Festivities and Processions in Vienna and Buda in a Central European Perspective	183
Péter Tusor: The Primate, the Ban and the Court of Vienna (1663–1664)	219
Orsolya Völgyesi: The Generation of László Szalay in the Lure of Kölcsey	251

WORKSHOP

Viktória Kovács: The Background to the Landowning of the Premonstratensians of Lelesz at Szalóka	265
János Buza: The Draw Bench Thrown into the Danube. On Minting in Hungary before 1526	281
György Kurucz: Interests of Allied Powers, Protestant Sympathies, Military Realities: Prince Rákóczi's Freedom Fight and the English Diplomatic Mediation	299
Bálint Varga: The Barbarian Past and the Glory of the Nation	319
Miroslav Michela: „A Home Should Be a Home to All Its Sons”. Cultural Representations of the Cult of Saint Stephen in Slovakia during the Interwar Period	333

E számunk szerzői

BUZA JÁNOS, az MTA doktora, ny. egy. tanár (Budapesti Corvinus Egyetem) • GODA KÁROLY PhD, posztdoktori ösztöndíjas (Palacký Egyetem, Olomouc) • KOVÁCS VIKTÓRIA, PhD-hallgató (Szegei Tudományegyetem) • KURUCZ GYÖRGY, a történelemtudományok kandidátusa, habil. egy. docens (Károli Gáspár Református Egyetem) • MIROSLAV MICHELA PhD (Prágai Károly Egyetem/Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete) • TUSOR PÉTER, az MTA doktora, egy. docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), kutatócsoport-vezető (MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája) • VARGA BÁLINT PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • VÖLGYESI ORSOLYA PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet